

України; голов. ред. В.Г. Кремінський. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 95 – 96.

2. Белкін А.С. ситуація успіху: як її досягти // Педагогічна майстерність: Хрестоматія / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 2006. – 606с. – С. 343 – 349.

3. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.

4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.

5. Бойко А.М. Виховуючі суб'єкт-суб'єктні відносини вчителів і учнів як основа модернізації освітньої галузі в Україні / А.М. Бойко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип. 35 “Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства”. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – 372с. – С. 92 – 102.

6. Кан-Калик В.А. Учителю про педагогічне спілкування // Педагогічна майстерність: Хрестоматія / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 2006. – 606с. – С. 175 – 180.

7. Освітні технології / За ред. О.М. Пехоти. – К., 2001. – с. 197 – 214.

8. Педагогічна майстерність: Підручник / [Зязюна І.А., Крамущенко Л.В., Кривонос І.Ф. та інш.]; за ред. І.А. Зязюна. – [2-ге вид., доп. і переробл.]. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.

9. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. – М., 1989. – С. 78 – 79.

10. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

11. Соціологія: терміни, поняття, персоналї: навч. словник-довідник / Уклад.: В.М.Піча, Ю.В. Піча, Н.М. Хома та ін.; за заг. Ред. В.М. Пічі. – К.: “Каравела”, Л.: Новий світ – 2000, 2002. – 480 с.

12. Філонов Л.Б. Психологічний контакт педагога та учня як умова успішної профілактики відхилень у поведінці школярів // Педагогічна майстерність: Хрестоматія / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 2006. – 606 с. – С. 195 – 200.

13. Чернета С. Ю. Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях: дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Чернета Світлана Юріївна. – К., 2006. – 223 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Доннік Марія Сергіївна – викладач кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки психолого-педагогічного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, аспірант кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи історичного факультету Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: соціалізація молоді, позбавленої батьківського піклування, в умовах соціального гуртожитку.

РОЛЬ ПОТРЕБІСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ У ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Микола ДУБІНКА (Кіровоград)

У статті на основі розкриття значущості процесу самовизначення особистості вказується на ролі потребісно-мотиваційної спрямованості та визначається характер взаємозв'язку зазначених констант.

В статті на основі раскрытия значимости процесса самоопределения личности указывается на роли потребісно-мотиваційной направленности и определяется характер взаимосвязи отмеченных констант.

Ключові слова: особистість, самовизначення, мета (цілі), потреби, мотиви, інтерес, мотивація, потребісно-мотиваційна спрямованість.

Постановка проблеми. У сучасних умовах актуальними є вимоги в освітній галузі у справі виховання особистості, здатної знайти своє місце на складних перехрестях життя, самовизначитися і реалізувати себе. Зросло значення виховання у людини таких особистісних якостей, завдяки яким вона поступово стає активним суб'єктом соціальної взаємодії. Адже становлення суспільно активної та всебічно розвиненої особистості значною мірою залежить від власних зусиль самої людини, спрямованих на самовдосконалення як неодмінної умови досягнення успіху в самовизначенні, самореалізації, життєтворчості.

Для досягнення належних результатів у певній діяльності, самовизначаючись в процесі її здійснення, необхідно, щоб було певне бажання сприймати, засвоювати,

використовувати соціальний досвід, виробляти на основі цього власне ставлення до оточуючого та формувати власні життєві орієнтири. При цьому має бути певний рушій у діяльності, тобто будь-який процес дії повинен мати мотиваційний характер. Адже від рівня сформованості потребісно-мотиваційного компонента багато в чому залежить успішність і результативність здійснюваної діяльності, ефективність процесу подальшого самовизначення особистості.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасній психолого-педагогічній науці існують різні підходи до розв'язання проблеми самовизначення особистості. Для нашого дослідження особливе значення мають праці К.А.Абульханової-Славської [1], О.І.Баришевої [2], М.Й.Боришевського, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва [4], С.Д.Максименка, А.Маслоу, М.І.Мельникової, А.В.Мудрика, Г.П.Нікова, Т.А.Осипової, Н.С.Пряжнікова, К.Роджерса, С.Л.Рубінштейна [8], В.Ф.Сафіна [9], М.П.Тимофієвої, Д.І.Фельдштейна, В.Франкла, Б.А.Щербатюк [10], В.О.Ядова та ін., в яких йдеться про сутність та джерела активності особистості, висвітлюються положення щодо процесу самовизначення.

Важливим є вивчення потребісно-мотиваційної спрямованості особистості, яку

вітчизняні психологи та педагоги М.І.Алексєєва, Л.І.Божович [3], О.К.Дусавицький, В.А.Іванніков, О.І.Киричук, О.М.Леонтьєв [4], В.М.Марків, М.В.Матюхіна, Ю.М.Орлов, Г.І.Щукіна досліджували в контексті практичної діяльності, враховуючи включеність особистості у систему колективних і суспільних взаємин. Натомість потребнісно-мотиваційна спрямованість саморозвитку, самовизначення часто залишалася поза увагою вчених.

Не випадково **метою статті** є розкриття значущості самовизначення особистості та показ впливу потребнісно-мотиваційної спрямованості на ефективність формування цього процесу в особистості.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи сутнісні характеристики самовизначення, ми виокремлюємо потребнісно-мотиваційну спрямованість особистості як важливий чинник, що впливає на цей процес та від якого залежить ефективність його формування. Взагалі варто нагадати, що діяльність без мотиву не буває. Невмотивована діяльність – це діяльність із суб'єктивно й об'єктивно схованим мотивом. Мотив діяльності – це спонукання людини до дії, але це також думки і почуття людини, що спонукають її до здійснення діяльності.

Пошук сфер реалізації своїх можливостей, здібностей є завжди актуальним для людини. Поняття самовизначення є одним із центральних понять у психології особистості. В сучасній науковій літературі існують різні підходи до розв'язання проблеми самовизначення особистості, що віддзеркалюється у різному тлумаченні сутності поняття. Ми, в своєму дослідженні, притримуємося такого трактування, яке визначають у «Соціолого-педагогічному словнику» ряд науковців: самовизначення – процес, відносно самостійний стан соціалізації, суть якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети й змісту життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, які застосовуються до індивіда з боку оточення і суспільства.

Значна кількість дослідників (К.А.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Божович, О.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, В.М.Мясищев, С.Л.Рубінштейн та ін.) мотиваційну спрямованість особистості пов'язують безпосередньо з процесом особистісного самовизначення, наголошуючи при цьому на вирішальному значенні цих конструктів у формуванні моральності особистості, її гуманістичної спрямованості, у визначенні рівня її вихованості.

Як показали дослідження (О.О.Бодальов, М.Й.Боришевський, І.В.Дубровіна, В.К.Котирло, В.С.Мухіна, В.Ф.Сафін та інші), є підстави стверджувати наявність спонукального і регулятивного значення оцінних ставлень та мотивів у самовизначенні особистості і міжособистісній взаємодії.

Аналізуючи змістовну сторону утворення «потребнісно-мотиваційна спрямованість» особистості, переконуємося, що категорія «потреба» є першочерговою. При цьому в процесі самовизначення людини є важливим врахування такої позиції: розглядаючи потреби як життєві цілі, спрямовані на підтримку необхідних умов існування (В.А.Іванніков), слід вважати, що потреби можна водночас розуміти як характеристику взаємовідносин живої істоти (системи) зі своїм середовищем [2].

Багато дослідників (А.Маслоу, В.А.Іванніков, Р.С.Немов, Ю.М.Орлов та ін.) класифікують потреби людини як систему з головними і похідними потребами, при цьому потребу в самовизначенні незмінно відносять до вищих духовних потреб. При цьому, забезпечуючи процес самовизначення особистості, потрібно враховувати наступні завдання сучасного виховання – виховання потреб у пізнанні, у творчій самореалізації, потреби у вияві своїх здібностей, своєї індивідуальності [2]. Сприяючи процесу самовизначення, необхідно пам'ятати, що потреба сама по собі не може бути мотивом поведінки, тому що вона породжує поведінку без спрямованості (на цьому наголошують і ряд науковців: Р.К.Серьожнікова, Н.Д.Пархоменко, Л.С.Яковицька). Спрямованість і організованість поведінки забезпечуються лише мотивом-предметом даної потреби. На відміну від потреб мотиви потенційно усвідомлювані.

У загальному розумінні категорія «мотив» (від фр. *motif* – рухаю) – спонукальна причина, привід до дій в конкретних обставинах. За О.М.Леонтьєвим – це предмет, що виступає як засіб задоволення потреб [4]. При цьому мотивами в конкретній ситуації при одній і тій же потребі можуть виступати різні предмети, а сукупність наявних мотивів у своїй інтегративній єдності сприяє формуванню мотивації.

Поняття «мотивація», як зазначають Р.К.Серьожнікова, Н.Д.Пархоменко, Л.С.Яковицька, може мати такі трактування: 1) система факторів, які викликають активність організму і визначають спрямованість поведінки людини – це потреби, мотиви, наміри, мета, інтереси, прагнення; 2) характеристика процесу, що забезпечує поведінкову активність особистості на

певному рівні, тобто її мотивування. Взагалі, мотивація діяльності – система різних способів формування мотивів, що спонукає людину до конкретних форм діяльності та поведінки. Мотив є формою прояву потреби людини і спонукає школяра до діяльності. Цю залежність в контексті розгляду поняття «потребнісно-мотиваційна спрямованість» можна зобразити у вигляді такої послідовності: потреба – мотив – діяльність.

В контексті розгляду проблеми самовизначення людини до мотивації необхідно співвіднести усе, що реально спонукає до активності: узагальнені і більш конкретні життєві цілі особистості, які вона починає визначати та які, мабуть, стануть кредом її життєвої позиції в майбутньому. При цьому, людина у процесі власного самовизначення, здійснюючи усі види систематичної діяльності і безліч незапланованих дій, керується певними мотиваційними чинниками, які намагається визначити та усвідомити. При цьому варто зауважити, що для індивіда мотиваційне значення мають також і ті явища, що не спонукають діяльність, але можуть її спонукати, тобто є потенційними мотивами. Отже, мотив діяльності, відображаючись у свідомості людини, спонукає діяльність, спрямовує її на задоволення певної потреби.

Ми поділяємо думку психолога О.М.Леонт'єва [4], який зазначав, що предмет діяльності в процесі самовизначення і є її дійсний мотив. Знання ж самих мотивів необхідне особливо при аналізі діяльності та оцінці вчинків учнів, адже одні й ті ж вчинки можуть бути здійснені керуючись різними мотивами.

Для правильного спрямування процесу самовизначення людини, розуміння діяльності та оцінки їхньої поведінки необхідно знати ті складні і різноманітні відносини, які існують між мотивом і метою діяльності, адже при задоволенні потреб особистості збіг мотиву і мети діяльності відбувається не завжди. За О.М.Леонт'євим, співвідношення мотиву і діяльності є однією з центральних проблем психології особистості. Їх єдність в тому, що немає діяльності без збуджуючого її мотиву і немає мотивації, що не відтворює новий мотив.

Ми підтримуємо бачення С.Л.Рубінштейна, що мотив, як усвідомлене прагнення для певної діяльності формується по мірі того, як людина зважає обставини, в яких знаходиться, і усвідомлює ціль, яка перед нею стоїть. Причому, мотиви не відкриваються свідомості тільки шляхом аналізу діяльності, її динаміки. Цілі, на відміну від мотивів, завжди

усвідомлюються і стають самостійною спонукальною силою [8].

При цьому джерелом активності особистості є її залежність від конкретних умов. Тому необхідно враховувати, що при зміні обставин змінюється і мета діяльності, в залежності від усвідомленості мотиву. Ряд дослідників Р.К.Серьожнікова, Н.Д.Пархоменко, Л.С.Яковицька вважають, що мотив може знаходитися на наступних етапах формування:

1. Етап усвідомлення спонукання, на якому мотиваційний рушій усвідомлюється і починає виконувати направляючу функцію. Відсутність цього етапу призводить до «сліпого» пошуку. У результаті виникає імпульсивна поведінка людини.
2. Етап прийняття мотиву допускає перетворення усвідомленого спонукання в особистісний мотив. При цьому відбувається співвіднесення і включення спонукання в ієрархію суб'єктивно-особистісних цінностей. Якщо мотив внутрішньо не приймається, виникає почуття роздвоєності, невизначеності. Може формуватися друга, ніби рівнобіжна система мотивів.
3. Етап реалізації мотиву обумовлений тим, що відбувається насиченість його змісту. При неможливості реалізації мотиву виникає фрустрація спонукання.
4. Етап закріплення мотиву обумовлений тим, що багаторазове повторення веде до перетворення мотиву в рису характеру, у постійну спонукальну потенцію. Якщо закріплення мотиву не відбувається, то формується не цілісність характеру, виникає відчуття соціально-рольової неадекватності.
5. Етап актуалізації спонукання закладається в рисах характеру людини. З нього може початися новий цикл формування мотиваційних утворень.

Однак необхідно пам'ятати, що хоч мотив і є внутрішнім спонуканням до діяльності, він не визначає її конкретних характеристик. Те, якою буде діяльність, що виходить з конкретного мотиву, визначається метою. Якщо мотив спонукає до діяльності, то ціль конструє конкретну діяльність, визначаючи її характеристики, динаміку. Мотив відноситься до потреби, що спонукає до діяльності, мета – до предмету, на який діяльність спрямована, а в ході її виконання він має бути перетворений у продукт.

Однак, мотиви не відокремлені від свідомості. Вони можуть бути усвідомлені – тоді мотив стає мотивом-ціллю. У випадку, коли людина не розуміє, що нею рухає, мотиви виступають у формі афективного забарвлення

дій. Д.А.Леонтьєв [5] відрізняє їх від особистісного сенсу, де останній визначає як відображення життєвих відносин суб'єкта, як те, заради чого здійснюється будь-яка діяльність. Саме з цієї причини особистісний сенс лежить в основі управління всією поведінкою особистості на шляху її самовизначення. Положення Д.А.Леонтьєва про сенс має суттєве значення для характеристики самовизначення, оскільки не можна вважати особистість самовизначеною, якщо вона не усвідомлює, заради чого здійснює ту чи іншу діяльність.

Не менш важливе значення для розуміння самовизначення особистості має положення О.М.Леонтьєва [4] про процес цілеутворення. Він вважає, що дії можуть вступати в протиріччя з мотивами, які їх породжують, в результаті чого відбувається зсув мотиву на ціль, зміна їх ієрархії і поява нових мотивів – нових видів діяльності. Цей внутрішній рух обумовлює співвідношення мотивів, становлення зв'язної системи особистісних сенсів. Відносно особистості, що самовизначається, це означає, що система об'єктивних суспільних відносин стає її сенсом, який виступає знаряддям цілеутворення, умовою і фактором саморегуляції і самореалізації особистості.

Ціль діяльності досягається рядом окремих дій. Результат кожної дії стосовно кінцевої мети є засобом, але разом з тим для даної особистісної дії – метою. Результати таких окремих дій можуть переживатися людиною в процесі її самовизначення по-різному: якщо вона акцентує увагу лише на особистісній меті, діяльність її дробиться, розпорошується. Якщо вона зберігає в полі зору стратегічні завдання, реалізовує свою конкретну мету, діяльність її стає більш організованою і цілеспрямованою.

Мотиви діяльності безпосередньо не регулюють ні самої діяльності, ні її дій; ними керують конкретні цілі особистісних дій і кінцева мета діяльності. Мотиви опановують свідомістю й актуалізують потреби, коли людина домагається особистісних цілей, зіштовхується з труднощами, що вимагають значних вольових зусиль. Мобілізації всіх сил людини сприяє рівень її потреб, домагань, що залежать від поставлених цілей. Низький рівень потреби приводить до пасивності, до тяжких переживань неповноцінності особистості. Занадто високий рівень потреб, характерний для самовпевнених людей, теж приводить до негативних наслідків: мети не досягнуто, надії, пов'язані з нею, терплять крах, людиною опановує важкий емоційний стан, названий фрустрацією.

Ми погоджуємося з позицією дослідниці Л.І.Божович [3], що людина може діяти

всупереч безпосередній потребі, тобто діяти у відповідності зі своїми намірами, метою та рішеннями, переборюючи ті потреби, що їй заважають. Але такі наміри, цілі та рішення, що не пов'язані з безпосередньою потребою, самі набувають сили за рахунок іншої, більш сильної потреби.

В цьому контексті цінними є результати дослідження В.С.Мерліна [6], які підтверджують, що запити особистості пов'язані з її властивостями (зокрема, з темпераментом), а їх зміст і сила визначаються тим, який смисл надає своїй життєдіяльності людина. Науковець прийшов до висновку, що запити є своєрідним синтезом мотивів різного рівня узагальненості. Таке розуміння запитів не протирічить поглядам Л.І.Божович [3], яка вважає запити окремим випадком, конкретним проявом більш узагальнених мотивів. Отже, потреби і їх модифікації у вигляді мотивів, інтересів, цілей, переконань, запитів, бажань, намірів, що складають різні спонукальні сили, виступають як внутрішнє джерело активності особистості у її самовизначенні. Вони на різній основі, ієрархізуючись, визначають спрямованість, відношення, життєві плани, позиції людини.

Розкриваючи питання усвідомлення спонукальних сил процесу самовизначення, звичайно, як стверджує Б.А.Щербатюк [10], можна дискутувати про рівень усвідомленості окремих потреб, але коли мова йде про ієрархічну афективно-мотиваційну спрямованість особистості, яка самовизначилась або самовизначається, можна стверджувати, що в неї позиції, відношення, наміри усвідомлені. Особистість, що самовизначилась – та, яка свідомо співвідносить мотиви конкретної діяльності, вчинків з життєвими цілями, тобто розуміє сенс своєї життєдіяльності.

При цьому, розглядаючи спонукальну сферу особистості, що самовизначилась, потрібно підкреслити, що потреби, мотиви, інтереси, установки, бажання, якщо вони не визначаються життєвою позицією, як підкреслює Б.А.Щербатюк [10], по своїй природі є ситуативними, якої б інтенсивності вони б не мали. Вони характеризують вчинки і дії, а не поведінку і діяльність особистості в цілому, а тому недостатні для характеристики такого інтегрального поняття, як самовизначення особистості. Але дана обставина не означає, що при формуванні життєвої позиції особистості, що самовизначилась, слід ігнорувати ці ситуативні спонукування. Завдання в тому, щоб з одного боку формувати такі спонукування, які виходять з життєвих цілей, що мають сенс, а з іншого – в приведенні ситуативних спонукувань у відповідність до життєвої позиції.

За своїм характером і тією роллю, яку мотиви відіграють у процесі діяльності, вони можуть бути поділені в такий спосіб (Р.К.Серьожнікова, Н.Д.Пархоменко, Л.С.Яковичка): 1) ситуаційні особистісні мотиви визначають окремі вчинки людини і є короткочасними; широкі – життєво важливі мотиви визначають поведінку і діяльність людини на тривалий час, іноді на все життя (інтерес до професії); 2) мотиви-прагнення до результату безвідносно до тих дій, за допомогою яких він досягається; можуть бути і мотиви-прагнення до самої діяльності: прояв активності, навіть якщо вона не приводить до миттєвих результатів; 3) мотиви егоїстичні і суспільно значимі. Егоїстичні мотиви спонукають людину до дії заради особистої користі; діяльність для неї втрачає інтерес, якщо не пов'язана з цим. Суспільно значимі мотиви – це високі моральні спонукання – почуття обов'язку, відповідальності тощо.

Здійснюючи процес самовизначення, необхідно враховувати, що мотиви є зовнішні (це прагнення до престижу, заробіток, боязнь засудження тощо), що безпосередньо не пов'язані з діяльністю, але впливають на її продуктивність. Зовнішні мотиви можуть бути розділені на позитивні і негативні. До позитивних мотивів відносяться: матеріальне стимулювання, можливість кар'єрного зростання, визнання керівництва, колективу, престижність, тобто стимули, ради яких людина охоче працюватиме. До негативних мотивів відносяться вплив на особистість шляхом тиску, погроз, покарання, критики і інших дій негативного характеру. А також внутрішні (це суспільна і особиста значущість професії; задоволення, яке приносить робота, завдяки її творчому характеру; можливість спілкування, управляти іншими людьми), що пов'язані безпосередньо із самим процесом діяльності, його результатами. Тому забезпечуючи процес самовизначення варто пам'ятати, що внутрішня мотивація виникає з потреб самої людини. Завдяки їй вона працює із задоволенням, без зовнішнього тиску. Але внутрішню мотивацію особистості потрібно цілеспрямовано і наполегливо формувати.

Взагалі мотиви тої чи іншої діяльності на шляху самовизначення в кожній особистості мають суто індивідуальний характер, де найбільш ефективним з погляду задоволеності працею і її результатом є домінування внутрішніх мотивів в сукупності з позитивною зовнішньою мотивацією. При цьому вищим рівнем сформованості мотиву є поява інтересу. За допомогою останнього, його предметної спрямованості та звернення до фактології, описовості або до пізнання сутності процесу, до закономірностей та причинно-наслідкових

зв'язків можна побачити рівень актуального розвитку особистості, а також визначити зону її найближчого розвитку. При цьому у процесі самовизначення потребнісно-мотиваційна спрямованість відіграє роль запускового механізму, який схиляє особистість до самостійності і практичних дій, акумулює її внутрішні ресурси: інтелектуальну активність, емоційну чуйність, творчі домагання тощо.

Варто розрізнити практично діючі мотиви і мотиви потенційні, що створюють лише особливу спрямованість інтересів. Наявність цих мотивів становить обов'язкову умову здійснення діяльності. Тому наявність стійких узагальнених мотивів не усуває необхідності додатково створювати мотиви, що стимулюють діяльність. Наявність одних мотивів, що спонукають (мотивів-стимулів), буває недостатньою для того, щоб діяльність виконувалася повноцінно. Без узагальненого мотиву зміст діяльності позбавлений суб'єктивного змісту: така діяльність не тільки не здатна збагачуватися з позицій свого внутрішнього змісту, але й стає внутрішньо складною для людини. При цьому варто пам'ятати (це підкреслював і С.Л.Рубінштейн [8]): якщо результат діяльності має суспільний характер, значить у діяльність вплітається соціальний мотив – прагнення виконати окреслені завдання чи зобов'язання, свій громадський обов'язок.

Для визначення місця мотиву в ряді інших факторів, що спонукають людину до самовизначення, відповідно до концепції Д.А.Леонтьєва [5], розрізняють три групи факторів: 1) чому людина приходить у стан активності (аналізуються прояви потреб та інстинктивних джерел активності); 2) на що спрямовано активність організму – прояву мотивів як причин, що визначають вибір спрямованості поведінки; 3) яким чином здійснюється регуляція динаміки поведінки: прояв емоцій, суб'єктивних переживань, прагнень, бажань і установок у поведінці суб'єкта. Саме це ще раз засвідчує основні характеристики мотиву, які кардинально відрізняють його від потреб та установок.

Взагалі, концепції мотивації розрізняються теоретичними і термінологічними установками. Немає єдності в думках про те, що становить потребнісно-мотиваційну спрямованість. Так як до мотивації відносять усе, що спонукає реально виявлену активність, вважається, що вся діяльність людини має свої мотиваційні підстави. При цьому теорії мотивації до роботи можна розділити на дві групи: теорії змісту та теорії процесу. Перші роблять акцент на дослідженні і поясненні того, що мотивує і які мотиви тієї чи іншої поведінки. Інші пояснюють той процес, який дає поштовх

тому, що відбувається усередині людини, мотивації. Щоб дійсно можна було зрозуміти мотивацію як явище, потрібні обидва поняття, а також індивідуальний підхід до розгляду. Врахування цих речей допомагає особистості самовизначатися та впливає на ефективність здійснення цього процесу.

Процес самовизначення та усвідомлення власних мотивів пов'язані з процесами саморегуляції та самовиховання, які сприятимуть виходу свідомості на вищий рівень розвитку. Гуманістична спрямованість діяльності має позитивний перенос на інші види діяльності, у самотійне життя – активна життєва позиція, прагнення бути корисним, примножувати добро у світі.

Потреба особистості у самовизначенні обумовлюється специфічними внутрішніми умовами розвитку: розширенням світоглядних бачень як узагальненої форми самосвідомості, що виявляється у прагненні підійти до себе з позицій декларованих у суспільстві і фактично пануючих у ньому цінностей, та відкриттям «Я», що переживається у формі почуття власної індивідуальної цілісності та неповторності. Зміст потреби в самовизначенні, як зазначає О.І.Баришева, при цьому включає: 1) формування себе як особистості, 2) соціалізацію, 3) розкриття індивідуальності [2]. Сформованість потреби в самопізнанні, самовизначенні, самореалізації в конкретної особистості, цілісність цього процесу дає можливість оцінити зрілість самої особистості.

Виходячи з положення про єдність динамічної і змістовної сторін мотивації, важливим для розв'язання проблем формування особистості є визначення місця процесуального і результативного в мотивації діяльності. За твердженням дослідниці О.І.Баришевої процесуальна сторона мотивації може виявлятися у прагненні подолання труднощів, випробування власних сил і здібностей. У той же час результативна мотиваційна установка набуває організуючого значення в детермінації діяльності. Важливою є інтеграція результативних і процесуальних спонукань: саме це забезпечує високий рівень мотивації і діяльності особистості [2]. Власне мотивація участі індивіда зростає відповідно до розширення можливостей для вияву ініціативності, самоактивності, творчості та реалізації власного потенціалу.

Важливим моментом у самовизначенні особистості є стимулювання її власної активності, яка спиралася б на визначену систему мотивів, а також ціннісних орієнтацій (про що ми зазначали в попередніх статтях). Обґрунтована, рефлексивна самооцінка людини сприяє становленню її особистості як

активного суб'єкта самовизначення. Вимоги ж суспільства виступають в ролі мотиваційних установок, які приймаються особистістю, актуалізуються та перетворюються в мотиви поведінки та діяльності. До соціальних потреб індивіда можна віднести потреби росту (Г.Олпорт, А.Маслоу), потреби в зв'язках з людьми, в ототожненні себе з колективом, нацією тощо (Е.Фромм). Такі потреби заряджають енергією всю подальшу активність людини, сприяють ефективному її самовизначенню.

Висновки. Отже, ми з'ясували, що потребнісно-мотиваційна спрямованість людини займає одне з першочергових місць у системі стимулювання особистості до діяльності. Вона спонукає до самотійності, нових пошуків, до креативних рішень, при цьому є важливим рушієм самовизначення будь-якої особистості, впливаючи на ефективність формування цього процесу. При цьому, ми визначили, що в ході здійснення продуктивно організованої діяльності по самовизначенню конкретної людини в особистості формуються такі особистісні новоутворення як ініціативність, рефлексивність, гуманістична спрямованість, адекватність ставлення до себе і оточуючих, прагнення самореалізації. Вони переростають у відносно стійкі регулятори поведінки особистості, сприяють розвитку індивіда як активно суб'єкта життєдіяльності, сприяють ефективності процесу самовизначення. А зміни в особистісних характеристиках конкретної людини мають вияв у напрямку зростання вагомості морально-духовних цінностей, які стосуються особистісного розвитку та самоудосконалення. Емоційно-вольові особливості кожного індивіда свідчать про те, що у процесі вдало організованої діяльності формується соціальна зрілість, розвивається саморегуляція, більш усвідомленими стають мотиви поведінки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М., 1989.
2. Баришева О.І. Самовизначення та самореалізація як мотив участі старшокласників у гурткової роботі: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2001. – 249 арк.
3. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии, 1978. – №4. – С. 23-33; 1979. – №2. – С. 47-56.
4. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции. – М.: МГУ, 1971. – 40 с.
5. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
6. Мерлин В.С. Лекции по психологии мотивов человека. – Пермь, 1971. – 120 с.
7. Петровский А.В. Психологическая теория коллектива. – М.: Педагогика, 1979. – 240 с.

8. Рубинштейн С.Л. Человек и мир // Методологические и теоретические проблемы психологии / Под ред. Е.В.Шороховой. – М.: Наука, 1969. – 376 с.

9. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности: Учебное пособие / Свердловский пединститут. – Свердловск, 1986. – 142 с.

10. Щербатюк Б.А. Структурні елементи самовизначення особистості // Вісник Харківського університету, 2002. – № 539. – С. 158-160.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дубінка Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки КДПУ ім. В. Винниченка.

Коло наукових інтересів: самовизначення особистості майбутнього педагога; педагогіка вищої школи; вивчення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського.

ГОТОВНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Олександр ЖОСАН (Кіровоград)

Аналізуються поняття готовності вчителя до роботи з обдарованими учнями, професійно-педагогічної компетентності; визначаються умови та вимоги до змісту відповідної підготовки вчителів.

Аналізуються поняття готовності учителя к работе с одаренными учениками, профессионально-педагогической компетентности; формулируются условия и требования к содержанию соответствующей подготовки учителей.

Ключові слова: обдаровані учні, готовність учителя, професійно-педагогічна компетентність, система підготовки вчителя

Підготовка вчителя до певного виду діяльності – це процес формування його професійної готовності, яка містить: сумарну характеристику здобутих знань; компетенцію як загальну здатність, засновану на знаннях, досвіді, цінностях, навилах, набутих у процесі навчання; готовність як усталене умотивоване прагнення виконати свій обов'язок учителя [7].

Високий рівень професійно-педагогічної підготовки, на думку вчених, забезпечується оволодінням трьома групами знань та вмінь. Використовуючи такий підхід, можна визначити знання та вміння, необхідні для забезпечення високого рівня професійно-педагогічної підготовки вчителя до роботи з обдарованими учнями (табл. 1).

Таблиця 1

Знання та вміння, необхідні для забезпечення високого рівня професійно-педагогічної підготовки вчителя до роботи з обдарованими учнями

Загально-наукові та фахові	Фізіологічні та психологічні	Педагогічні та методичні
Теорія відповідного предмету, основи суміжних предметів та вміння використовувати знання у процесі роботи з розвитку здібностей і обдарувань учнів.	Вікові особливості фізичного та психологічного розвитку школяра, психологія навчання й виховання. Поняття і види обдарованості та здібностей.	Сутність педагогічного процесу; теорія і методика навчання та виховання школярів, наукова організація праці вчителя і учня.

Л. В. Сень основою професійної готовності вчителя вважає його професійну компетентність, істотними ознаками якої, виходячи з конкретних видів діяльності й структури особистості, є сукупність інтегральних критеріїв, що визначаються комбінацією таких складових: система знань, їх глибина, широкий діапазон; постійне прагнення оновлювати свої знання, інтерес до наукових досліджень, гнучкість мислення, комунікабельність, культура, діалектичний світогляд, володіння методами аналізу, синтезу, порівняння; високорозвинені духовні й моральні орієнтації [12].

В.А. Сластьонін, застосовуючи термін «професійна компетентність педагога», розуміє єдність теоретичної й практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності [13, с. 39–42]. На думку А.К. Маркової, професійно компетентним є той педагог, який на достатньому рівні здійснює педагогічну діяльність, педагогічне спілкування, реалізує особистісні особливості, досягає високих результатів у навчанні й вихованні учнів; вагому роль в особистісній характеристиці педагога грає професійна педагогічна самосвідомість [10].

Модернізація змісту освіти передбачає формування рефлексії як необхідної передумови повноцінного навчання, саморозвитку, самореалізації. Рефлексія допомагає сформулювати (а за необхідності й скорегувати) мету діяльності, вибрати раціональні способи досягнення цієї мети, спрогнозувати результати тощо. Якщо фізичні органи чуття для людини – джерело зовнішнього досвіду, то рефлексія – джерело досвіду внутрішнього, спосіб самопізнання, необхідний інструмент мислення [1; 9; 11].

Готовність учителя до роботи з обдарованими учнями, на наш погляд, виявляється у високому рівні професійно-педагогічної компетентності спеціаліста до даного виду діяльності, що базується на сукупності знань і вмінь та стійкому